

Zdálo by se logické, že intervenující vojska nejdříve zpacifikují vojenské jednotky a současně nebo následně obsadí ministerstvo obrany a generální štáb. V případě vpádu vojsk Varšavské smlouvy tomu tak nebylo. Na MNO 21. srpna 1968 dopoledne zasedalo mimořádné kolegium ministra k průběhu okupace, když do zasedací místnosti vstoupil sovětský major a rázně přítomným oznámil, aby shromáždění považovali za rozpuštěné. Náměstek ministra obrany generál Mucha, který zastupoval nepřítomného ministra, mu klidným hlasem rusky řekl: Dobře, souduhu majore, můžete odejít! Major byl tak zmatem, že předpisově zasalutoval, udělal čelem vzad a odkráčel.

Na generálním štábu byla situace tristnější. Když sem krátce po poledni přišla první a poslední protestní skupina mladých důstojníků, aby veliteli okupačních vojsk generálu Pavlovskému řekla, co se děje u rozhlasu, ani je tak nepřekvapilo, že na schodech do prvního patra stojí po obou stranách na každém schodu samopalník, jako to, že tu číšníci ve fraku a s motýlky roznášejí kávu, vodku a občerstvení.

Většina se v tu chvíli rozhodla, že v takové armádě sloužit nebude a dá vale vojenské kariéře. Předtím však sověští vojáci skutečně okupovali Vojenskou politickou akademii, která nesla jméno Klementa Gottwalda. Proč právě vysoká škola byla Sovětům nejvíc trnem v oku?

Zjevně proto, že tu vzniklo tzv. Memorandum. Jeho přesný název zněl Formulovat a konstituovat československé státní zájmy v oblasti vojenství. Už samotné označení textu dnes běžným termínem memorandum pobuřovalo. O tom, že by si některá ze zemí Varšavské smlouvy chtěla přijmout vlastní vojenskou politiku, už nemluvě.

Autorem Memoranda 68 byl již zesnulý Ing. PhDr. Milan Ždímal, CSc. a spoluautory Bohumil Švarc a Vladimír Řehák (ten 8. srpna 1970 se dvěma syny, frekventanty leteckého učiliště, unesli dopravní letadlo a emigrovali). Na tvorbě textu se podílelo 42 vojenských vědců, sociologů a psychologů, ale i teoretici vědy, válečné ekonomie, politologie, pedagogiky, historie, teorie řízení, prognostiky a technických věd z mezioborového týmu Sociální výzkum vědeckotechnické revoluce ve vojenství. Memorandum bylo přijato a podepsáno třiceti signatáři v květnu 1968 a zasláno prezidentovi, prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ, premiérovi, předsedovi parlamentu a dalším. Ministři obrany a zahraničních věcí v dopise rektorovi VPA KG Vojtěchu Menclovi text ocenili.

Předpoklady vzniku Memoranda

Tvorba Memoranda by bez Pražského jara a Akčního programu KSČ, stejně jako rozvíjející se čs. vojenské vědy, byla nemyslitelná. Brzy také diskuze o něm skončila, stejně jako museli z armády odejít nejen jeho autoři, ale všichni ti, kdo dokument podepsali. I když se o něm ještě v listopadu 1968 konal ve Slapech ve spolupráci s Richtovým týmem při Filozofickém

ústavu ČSAV týdenní teoretický seminář a v dubnu 1969 konference na téma Válka a věda v podmínkách vědeckotechnické revoluce. Krátce poté bylo dubnové plénum ÚV KSČ, které odvolalo z funkce prvního tajemníka Alexandra Dubčeka a zvolilo jím Gustáva Husáka. Po něm nastoupily perzekuce.

Ve stejný den, kdy se konala zmíněná konference, proběhla v noci ve stejném sále instruktaž, jak v armádě začít s normalizací. První rozkaz prezidenta republiky Ludvíka Svobody symbolicky zrušil právě VPA KG. Richtův tým se rozloučil s řadou spolupracovníků a přidal se k Husákově politice. Tím skončil i s vědou a nic podstatného již nevytvořil. Tým Memoranda byl rozprášen. Školu přemístili do Bratislavy.

Memorandu se nevyhnulo ani známé Poučení z krizového vývoje z prosince 1970, kde se uvádí: „Jedním z politických a ideologických center pravice byla Vojenská politická akademie, z níž vzešlo v létě 1968 dokonce oficiální memorandum s požadavkem, aby byly přehodnoceny zásady vojenské politiky strany a státu schválené XIII. sjezdem KSČ a aby byla upraven čs. vojenská doktrína na základě revize našeho vztahu k Varšavské smlouvě.“

Co Sověty tak rozlítilo

Dramatickým zlomem se stal okamžik, kdy vedoucí 8. oddělení ÚV KSČ řídící bezpečnostní složky Václav Prchlík zařadil nejdůležitější pasáže Memoranda do stranického dokumentu Otázky politiky vnitřní a vnější bezpečnosti státu, současný stav a základní směry jejího řešení. To sovětské stranické a státní vedení a velení armády rozlítlo tak, že Alexandr Dubček pod jejich tlakem musel Prchlíka z funkce odvolat. Ne tedy, že trval na tom, aby se neprodložovalo vojenské cvičení vojsk Varšavské smlouvy a sovětské jednotky proto neprodleně odešly. I když i tento důvod Prchlíkovi jistě přitížil.

Pobuřující pro Sověty už bylo, že autoři Memoranda nejen kritizovali, že nemáme vojenskou doktrínu reprezentující naše národní zájmy ve vojenství, ale chtěli i k její tvorbě vytvořit vědecké a metodologické základy, formulovat ji na základě vědeckých poznatků, ne ideologie. Dávali dobovou terminologií najevo, že „princip socialistického internacionalismu je organicky spjat s národní odpovědností státního suveréna“, což bylo v době Brežněvovy doktríny *omezené suverenity* cosi neslýchaného.

Stejně tak přihlášení se k evropanství: „Hlavním kritériem je zájem společenského pohybu, jehož jsou státní suveréni součástí, konkrétně zájem evropského socialismu, jeho dynamického rozvoje.“ Těžko mohli snést přímý útok na sovětskou útočnou vojenskou strategii: „Pouhá obrana dosaženého podporuje stagnaci a degeneraci, mylná volba ofenzivní strategie působí destruktivně na společenský progresivní pohyb.“

Autoři odmítli argumentaci neustále se odvolávat na německou hrozbu: „Ve skutečnosti hrozba německé agrese hraje stále více roli dodatečného vnějšího faktoru, který má upevňovat soudržnost socialistického společenství.“

Nevyhýbali se vyslovit stanovisko k maďarským událostem a kubánské krizi: „V roce 1956 a 1961 jsme svým postupem dávali najevo, že nerozumíme ani evropské situaci a že se řídíme nikoli věcnou analýzou, nýbrž politicko-ideologickými klišé.“

Kritika vrcholila obecným hodnocením: „Dvacetiletý deformovaný vývoj se nutně projevil i v připravenosti kádru, v jejich schopnosti, resp. neschopnosti reagovat na úkoly, které vyplývají z nutnosti překonat deformace.“

Memorandum dávalo najevo, že naše republika se ve Varšavské smlouvě chce řídit vlastními představami, „ve své podstatě a základní orientaci bude evropskou bezpečnostní politikou“.

Oponenti v tom viděli snahu postupně se odpoutat od vazeb k Varšavské smlouvě k dosažení neutrality.

Tragické dozvuky

Útok na Memorandum začal v lednu 1969 ve Stanovisku Hlavní politické správy (HPS) o politických postojích a chybách VPA KG. Bylo odsouzeno jako pravicově revizionistický dokument, který „je potřeba ideologicky rozbít“. V září 1969 přijala HPS charakteristické rozhodnutí: „Vzhledem k nechuti a neschopnosti autorů a signatářů memoranda zaujmout stranicky zásadové, sebekritické stanovisko k tomuto dokumentu a svému podílu na jeho vzniku, vyslovilo byro HPS ČSLA souhlas s přijetím příslušných kádrových opatření a se zavedením stranického řízení nejen se signatáři memoranda, nýbrž i autory dalších podobných dokumentů.“

Prostě se většina z nich svých postojů a názorů nevzdala. Stejně jako víc než jedenáct tisíc dalších vojáků z povolání. Ve veřejnosti je stále málo známo, že stejně jako byl za druhé světové války nejvíc zdecimován důstojnický sbor, kdy padlo nebo bylo vězněno dvacet pět tisíc vojáků z povolání, i po srpnu 1968 byli z profesionálních skupin nejvýrazněji postiženi právě vojáci.

Drama se změnilo v přednost

Ve srovnání s jinými postkomunistickými zeměmi byla proto armáda následně v jisté výhodě. Mohla se zpočátku při transformaci opřít o své rehabilitované příslušníky. Spolu s nimi byli rehabilitováni žijící i zemřelí vojáci z povolání, kteří byli propuštěni, vězněni a popraveni po únoru 1948. Rehabilitace byla provedena podle zákona č. 87/1991 Sb. a RMO č. 7/1990 a požádalo o ni 11 710 bývalých vojáků z povolání, studentů vojenských škol a občanských pracovníků, kteří byli z československé armády protiprávně propuštěni v letech 1948 až 1989. Rehabilitováno bylo 9138 žadatelů, tj. 78 %. Zamítnuto bylo 2572 žádostí. V rámci rehabilitace bylo jmenováno nebo povýšeno do vyšších hodností 7451 generálů, důstojníků a praporčíků. O úspěšnosti rehabilitací svědčilo, že k soudu se odvolalo jen 18 žadatelů. Reaktivováno bylo 1204 vojáků, další pracovali v resortu jako občanskí zaměstnanci. Mnozí z rehabilitovaných zastávali vysoké funkce. Rehabilitace proběhly výrazně organizovaněji než personální transformace armády. Tak důsledně a odpovědně nebyly provedeny v žádném jiném rezortu či instituci.

Zapomenutý generál Václav Prchlík

Pro rozšíření myšlenek Memoranda se nejvíc zasloužil generál Václav Prchlík. Vzpomenout jej v souvislosti se srpnovými událostmi vyžaduje jistou odvahu. Z jeho pracovního okolí téměř nikdo nežije. Je třeba ocenit, že jako první k tomu odvahu našel v roce 2005 v televizním publicistickém pořadu senátor Petr Pithart. Nezapomněl, že tento generál již v květnu roku 1968 upozornil na možnost vojenské okupace a nutnost se na to vojensky připravit a vpád alespoň zkomplikovat. Mnozí vedoucí straničtí a státní činitelé jeho počínání považovali za provokaci a vojenská a politická kariéra Václava Prchlíka tím předem skončila. Nejen jeho, v armádě byli někteří vojáci za ministra Martina Dzúra odvoláni z funkcí také již před 21. srpnem.

Václav Prchlík (1922–1983) byl od roku 1958 do roku 1968 náčelníkem Hlavní politické správy ČSLA. V roce 1968 se jako představitel reformního proudu stal náčelníkem 8. oddělení

ÚV KSČ, inicioval a řídil tvorbu nové československé vojenské reformy, která směřovala k uvolnění závislosti ozbrojených sil na Varšavské smlouvě a na Sovětském svazu. Jako stranický funkcionář a poslanec se (stejně jako bývalý ministr obrany Bohumír Lomský a čtyři desítky generálů a vysokých důstojníků) postavil proti okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy a v roce 1969 jako pravicový oportunista byl vyloučen ze strany, degradován a odsouzen za protistátní činnost na 18 měsíců. Odseděl si je na Borech. Ačkolí mu nabízeli, aby požádal o předčasné propuštění z vězení, že mu bude vyhověno, nikdy tak neučinil. Spoluvězněnové i s kriminální minulostí si ho tu velmi vážili, a což je trochu až úsměvné, nikdy mu nedovolili, aby uklízel. Pracoval ve zdravotně závadném prostředí při broušení skel pro jabloneckou bižuterii. Po propuštění až do své smrti byl zaměstnán v Pragoservisu v dělnické profesi. I když byl sledován, aktivně se podílel na činnosti vojenské části disentu.

Vojenská politická akademie, která připravovala vojáky z povolání pro výkon politických a stranických funkcí v armádě, byla vědeckovýzkumným zázemím Václava Prchlíka. Ve VPA se realizovala i vědeckovýzkumná činnost v oblasti války a míru. Koncem šedesátých let byla centrem reformního hnutí v armádě. Všechny tyto události i osobnost generála Václava Prchlíka patří nejen k naší vojenské historii.

Jedním z politických a ideologických center pravice byla Vojenská politická akademie, z níž vzešlo v létě 1968 dokonce oficiální memorandum s požadavkem, aby byly přehodnoceny zásady vojenské politiky strany a státu schválené XIII. sjezdem KSČ a aby byla upravena československá vojenská doktrína na základě revize našeho vztahu k Varšavské smlouvě.

Na růstu negativních jevů v armádě měl značný podíl gen. V. Prchlík, jenž po lednu 1968 přešel z funkce náčelníka Hlavní politické správy na místo vedoucího oddělení ÚV KSČ pro řízení stranické práce v armádě, Bezpečnosti, v soudech a prokuratuře. V. Prchlík se stal aktivním vykonavatelem oportunistického kursu ve vztahu k armádě, Bezpečnosti, soudům a prokuratuře.

Tehdejší stav v armádě a Bezpečnosti vyžadoval rozhodná opatření k posílení stranického vlivu. Avšak dochází k pravému opaku. Místo kádrového řešení bylo na návrh A. Dubčeka bezpečnostní a branné oddělení ÚV KSČ zrušeno. Nejvyšší stranický orgán tak ztratil důležitý nástroj pro řízení komunistů v armádě a Bezpečnosti.

Tato i mnohá další fakta svědčí o tom, že politická a bojová pohotovost československé armády byla značně narušena. Jak silně byla naše armáda zasažena pravicovým oportunismem, potvrzuje skutečnost, že za protisocialistickou činnost a hrubé porušení vojenských řádů byl značný počet členů útvarových organizací vyloučen ze strany a mnozí z nich museli odejít z armády.

*Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ
Schváleno zasedáním ÚV KSČ, 10. - 11. 12. 1970 Státní pedagogické
nakladatelství, n. p. v Praze, roku 1988, 7. vydání
<http://www.sds.cz/view.php?cislocclanku=2005121202>*